

Дручек О. В.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри правового забезпечення
та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки,
Київський інститут Національної гвардії України
(*м. Київ, Україна*).

ІСТОРИЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ «ПРАВА ЖЕНЕВИ» ДО КОНВЕНЦІЇ 1864 РОКУ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД

Історія формування гуманних підходів до руйнівних наслідків війни та обумовленого нею насильства має давню історію. Ще в період перших державних утворень воєначальники в окремих випадках могли віддати наказ, який забороняв страчувати полонених, проявляти насильство до жінок та дітей, руйнувати системи водопостачання та житло. Інколи такі правила набирали письмових угод між правителями воюючих держав або потрапляли у тогочасні збірники законів. Так, наприклад, у пам'ятці давньоіндійського права Законах Ману є норма щодо заборони використовувати отруєну зброю, вбивати неозброєних, полонених, сплячих і поранених [1, с. 15].

У працях давньогрецького історика Гомера також є сентенції про те, що «чесні» війни мають вестися відповідно до певних правил, які передбачають можливість установа перемир'я та вираження поваги до загиблих. Проте, право на захоплення ворожого майна та, особливо, рабів, більшість давньогрецьких філософів виправдовували і навіть схвалювали.

Стародавній Рим, як держава-завойовник, залишив у спадок цілий комплекс норм, які умовно можна віднести до «права війни». Основним підходом до реалізації своєї завойовницької політики у Римській імперії було – практично нічим не обмежене насильство стосовно завойованих народів. Правила і звичаї війни за часів Стародавнього Риму досить чітко регламентували початок воєнних дій, оголошення перемир'я, підписання миру. Дозволялося вбивати людей без зброї і обертати в рабство не тільки військовополонених, а й цивільне населення. Проте, саме в межах римського права зародився поділ на *jus naturale* – природне право, яке охороняло права римських громадян, та *jus gentium* – право іноземців, яке давало певний захист тим, хто не був громадянином Риму, але проживав на його території.

У період найбільшого розквіту Римської імперії певний вплив на формування її правової системи мав т.зв. античний стоїцизм – філософська доктрина, яка ґрунтувалася на ідеї про те, що людина лише тоді буде щасливою, коли житиме добродібно. У контексті гуманізації суспільного життя римські послідовники стоїцизму закликали до зміни принципу *homo homini lupus est* («людина людині вовк») принципом *homo homini lupus est* («життя людини священне»), а також проголошували, що війна не обов'язково скасовує усі

гуманні закони, і що *hostes dum vulnerati fratres* («ворог, що страждає – не є ворогом») [там само, с.16].

Період феодалізму став певним відступом від античних початкових гуманітарних засад ведення воєн. Як справедливо зазначає В.П. Попович, «середньовічні правителі, ведучи нескінченні феодальні війни, навіть не намагалися розрізняти воїнів та мирне населення. Полонені оберталися в рабство. Доля хворих і поранених не хвилювала переможців. Завойовані території, як правило, піддавалися масовому розграбуванню, а будівлі – знищенню» [2, с. 16-17].

Певну спробу поєднати священне право суверена на ведення війни із нормами тогочасної християнської моралі зробив Блаженний Августин, який допускав можливість ведення «справедливої війни». Хоч Августин сприймає біблійну заповідь «Не убий!» як доволі сувору заборону, все ж він припускає, що вона не повинна застосовуватися стосовно солдата у «справедливій» війні, або ж стосовно того, проявляє жорстокість згідно із наказом, оскільки, на думку Августина, такі виконавці є лише «інструментом, мечем в руці» (Град Божий, 1.21). За Августином, війна є справедливою, якщо вона: «заповідана богом», чи, хоча б, законною владою; ведеться за «справедливої причини»; з «правильними намірами»; з «правильною любов'ю». Августин стверджував, що справедлива війна є боротьба між гріхом та справедливістю і будь-яка перемога грішників є образа для переможених. Водночас, любов до насильства, обумовлену помстою жорсткість, непростиму та непримириму ворожнечу, дикий опір та жагу до влади Августин вважав «справжніми демонами війни» (Відповідь Фаусту, 22.74) [3].

Період абсолютизму був часом, коли війни набули ще більш жорстокого характеру через появу у Європі найманих армій та вогнепальної зброї. Спалення міст та сіл, віддання їх на розграбування найманцям стали звичними. У цей час фактично припинив своє існування кодекс лицарської честі; утвердився індивідуалізм; армії почали підпорядковуватися монарху. Водночас, мали місце певні тенденції до цивілізованого вирішення долі поранених і полонених: з'явилися перші аналоги військової медичної служби, звичаї відпускання привілейованих бранців за викуп.

У XVI столітті виникли перші правові механізми реалізації взаємовигідних домовленостей між командуючими армій – т.зв. «капітуляції» і «картелі», зміст яких складали певні гуманітарні домовленості. Зокрема, щодо недоторканності поранених; поваги до особистості і майна полонених; незадіяння у воєнних діях жінок; збереження релігійних святинь тощо.

Епоха Реформації (XVI– XVII століття) ознаменувалася новим підходом до реалізації міжнародних відносин, який гуртувався на принципово новій системі правових норм (т. зв. «законах людства»), розробником якої вважають голландського юриста, соціолога і державного діяча Гуго Гроція. Гуго Гроцій у своїй основоположній науковій праці «*De jure belli ad pacis*» («Від законної війни до миру»), написаній 1625 р., обґрунтував необхідність принципу *temperamente belli* (пом'якшення, зменшення жорстокості війни). В основу доктрини Гуго Гроція було покладено революційні на той час ідеї про те, що: 1) війни є

продуктом людського розуму, а не якимось божественно встановленим явищем; 2) попри те, що державі належить невід'ємне право вести війну, війни мають бути справедливими, тобто, спрямованими на збереження держави; 3) якщо під час війни закони держави не можуть захистити її жителів від ворогів, в силу повинно вступити міжнародне право; 4) ведучи війну, правителі завжди повинні думати про мир; 5) насильство понад необхідні для перемоги межі не може бути виправдане; 6) військова необхідність допускає збереження життя цивільного населення і навіть солдата [2, с.17-18]. Проте, Гуго Гроцій вважав, що доля населення ворожої сторони об'єктивно залежить лише від милості переможця. У цілому, розроблена Гуго Гроцієм доктрина, у випадку її практичної реалізації тогочасними правителями, могла б мати революційне значення у контексті заперечення війни як засобу міжнародної політики, проте у той час цього не сталося.

Томас Гоббс, на відміну від Гуго Гроція, вважав війну природнім станом людства; допускав, що війна може відповідати інтересам правителя чи держави, тому право на її ведення вважав допустимим; вважав, що солдати виступають у ній не як суб'єкти, а як об'єкти.

В епоху Просвітництва тенденція до розгляду проблем «права війни» з позицій інтересів соціуму стала ще більш виразною. Так, Ж. Ж. Руссо у своїй праці «Про суспільний договір» [4] (1762 р.) писав про те, що війна – це відносини не між людьми, а між державами, тому люди стають ворогами у війні випадково. Якщо метою війни є знищення ворожої держави, то інша сторона має право винищувати його захисників, поки вони тримають у руках зброю, але як тільки вони кидають її і здаються – вони перестають бути ворогами чи інструментами в руках ворогів і знову стають просто людьми, чиї життя не дозволено нікому віднімати [4, с. 204]. Ж.Ж. Руссо, по суті, був першим представником європейської політичної думки, який сформував цілий комплекс ідей які потім лягли в основу «права Женеви». Зокрема, це ідеї про те, що: 1) воєнне насильство припустиме тільки стосовно комбатантів і є неприйнятним щодо цивільного населення; 2) метою війни може бути лише перемога над озброєним супротивником, але в жодному разі не знищення його народу; 3) застосування сили припустиме тільки до тих пір, поки супротивник чинить опір; 4) не є супротивником і не може бути об'єктом воєнного нападу військовослужбовець, що склав зброю чи був змушений зробити це через поранення; 5) неприпустимо притягувати до відповідальності за розв'язання війни і карати простих солдатів, якщо вони не чинили воєнних злочинів.

Ще однією важливою історичною передумовою формування міжнародного гуманітарного права вважаємо прийняття у 1789 році французької Декларації прав людини і громадянина та Конституції Франції 1793 року, які вперше на юридичному рівні закріпили норму про те, що кожна людини має священні і невід'ємні права, зокрема, право на життя [5].

Проте, слід наголосити, що до кінця ХІХ століття зазначені принципи мали, скоріш за все, формат філософських і просвітницьких ідей, і не мали скільки-небудь серйозного впливу на міжнародні відносини.

У цілому, початок розвитку міжнародного гуманітарного права пов'язують із прийняттям у 1864 р. Женевської Конвенції про поліпшення участі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни, яка стала точкою відліку для формування тих правових норм, які сьогодні складають т. зв. «право Женеви».

Список використаних джерел:

1. Дяченко В. І. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів / В. І. Дяченко, М. В. Цюрупа, П. В. Шумський: Ч. І. Історія становлення. Київ: Сфера, 1999. 128 с.

2. Попович В.П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; Львівськ. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2010. 322 с.

3. Святий Августин, єпископ і вчитель церкви: URL: <https://radiomaria.org.ua/svyatii-avgustin-piskop-i-vchitel-cerkvi-2976>. (Дата звернення: 25.01.2025 року).

4. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К: Port-Royal, 2001. 349 с.

5. Жаровська І. М. Історія виникнення й розвитку міжнародного гуманітарного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1(1). С. 12-14. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_1\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_1(1)_4). (Дата звернення: 25.01.2025 року).